

Sakupljanje morskih školjki u prahistorijskoj Dalmaciji

Aleksandar Stipčević, Zagreb

Sakupljanje morskih školjaka u neolitičko i metalno doba¹ nije općenito imalo onu funkciju i ekonomsku važnost, koju su imale druge privredne grane (stočarstvo, zemljoradnja i t. d.). U pravilu tom se aktivnošću, kao i sakupljanjem općenito (branjem divljeg voća, sakupljanjem kopnenih puževa i sl.), bave više primitivnije ljudske zajednice kod kojih druge privredne grane nisu dovoljno razvijene, kao i svaka druga zajednica, koja nije bila u mogućnosti, iz bilo kojeg razloga, (suše, vremenskih nepogoda, neuspjeha u lovu ili ribolovu i sl.) nabaviti dovoljno hrane iz drugih izvora.² U razvijenijim društvenim sistemima sa savršenijom ekonomijom, sakupljanje igra više manje podređenu, sekundarnu ulogu.

Bilo bi međutim pogrešno podcijeniti ovaj izvor hrane. Neprilike u koje su prahistorijski ljudi često upadali zbog nedostatka hrane, a to se osobito dešavalo u monokulturnim ekonomijama, riješavale su se uvijek sakupljanjem divljih plodova, puževa i t. d., a kod primorskih plemena prvenstveno sakupljanjem školjki.

No bez obzira na te eventualne neprilike sa hranom, ljudi su i inače nadopunjavali svoj menu mesom raznih školjaka, koje je bilo vrlo cijenjeno kod svih primoraca.

Dosadašnja arheološka istraživanja prahistorijskih lokaliteta u Dalmaciji pružaju nam mogućnost, da fiksiramo u općim crtama ulogu sakupljanja morskih školjaka kao privredne grane u ekonomskom sistemu tadašnjeg društva. Ti nam rezultati pokazuju,³ da je ta privredna grana bila u prahistorijskoj Dalmaciji vrlo razvijena, o čemu nam govore nalazi u pojedinim lokalitetima, u kojima su pronađene čitave hrpe raznih školjaka, i to kako u starijim, neolitičkim slojevima, tako i u slojevima iz metalnog doba.

Bilo bi zamorno, a i nepotrebno, spomenuti sve lokalitete u kojima su pronađene školjke,⁴ pa ćemo se zato zadržati samo na dva takva nalazišta, koja su najbolje istražena i iz kojih imamo najpotpunije podatke o vrstama pronađenih školjaka.

Prvi lokalitet je Grapčeva spilja na Hvaru. Dugogodišnji istraživač te spilje prof. G. Novak vrlo često u svojim izvještajima spominje nalaze velikih količina školjaka u svim slojevima te spilje, ali nam je tek u svojoj velikoj publikaciji posvećenoj tom nalazištu iznio naučnu analizu pronađenih školjaka, koja nam daje uvid u vrste školjaka, koje su prahistoričari tih krajeva sakupljali.⁵ Po toj analizi u Grapčevoj spilji su pronađene ove školjke: 1. *Trochus*, 2. *Paletta caerulea*, 3. *Spondylus gaederopus* L., 4. *Mytilus galloprovincialis* Lam., 5. *Arca noae* L., 6. *Patella lusitanica* Gmel., 7. *Murex brandaris*, 8. *Mytilus ostrea* i još neke manje brojne. Najčešće su *Murex brandaris* (volak) i *Patella caerulea* (puž priljepak).⁶ S obzirom na blizinu mora očito je, da su prahistorijski ljudi, koji su tokom stoljeća zalazili u tu spilju, sakupljali te školjke sami, kao što to rade uostalom i svi drugi primorci.

Drugi je slučaj sa stanovnicima neolitičkog naselja koje je iskopano u Danilu - Bitinju nedaleko od Šibenika, koje je od mora udaljeno zračne linije oko 11 km. U tom naselju

je također pronađeno mnoštvo različitih školjaka, a kako je to naselje prilično udaljeno od mora⁷ iskrslo je pitanje, da li su sami stanovnici toga naselja sakupljali te školjke, ili su ih nabavljali trgovačkom zamjenom. S obzirom na karakter ekonomije u tom naselju (pretežno su se bavili zemljoradnjom i stočarstvom), kao i s obzirom na spomenutu udaljenost, možemo sa priličnom sigurnošću zaključiti, da su školjke tamo došle razmjenom dobara.

Vrste školjaka u ovom naselju, o čemu imamo vrlo dobru stručnu analizu⁸ uglavnom su iste kao i u Grapčevoj spilji s tom razlikom, što je ovdje najviše zastupljena školjka *Cardium* (srčanak), dok je *Murex* (volak) zastupljen sa svega nekoliko primjeraka. Ta razlika u kvaliteti između ova dva lokaliteta proističe vjerojatno otuda, što je *Cardium*, osim kao prehrambeni artikal, bio mnogo tražen u unutrašnjosti, jer se iz njega pravio nakit. Školjka se, naime, probušila i nosila kao ukras. Često se više takvih probušenih školjaka nanizalo u ogrlicu. U samom Danilu-Bitinju pronađeno je samo u toku jedne istraživačke kampanje 22 komada takvih školjaka probušenih pri vrhu ili u sredini.⁹ Iz etnografije nam je pak poznato, da su neke školjke, a u te je spadao i *Cardium*, bile osobito cijenjene zbog velike potražnje u predjelima daleko od mora. Takve su školjke zbog toga često primale u primitivnim zajednicama osobine platežnih sredstava.¹⁰ U kojoj je mjeri to bilo i u Dalmaciji, odnosno u krajevima u pozadini dalmatinske obale, nije moguće zasad ustanoviti. Možda će nam buduća istraživanja osvijetliti i to pitanje.

U starijem neolitiku školjka *Cardium* služila je i za pravljenje ukrasa na keramici. Ukrasi rađeni tom školjkom toliko su karakteristični za cirkummediteransku keramiku toga doba, da je mnogi po toj školjki nazivaju »Cardiumkeramika«.

No, nije samo ova školjka služila za ukras. U Danilu-Bitinju pronađeno je i drugih školjaka probušenih, koje su očito služile kao privjesci. Ipak, najvažnija među njima, koja zaslužuje posebnu pažnju, je školjka *Spondylus gaederopus* (»Školjkaš kvrgavi kopitnjak«). Ova velika školjka sakupljala se u neolitičko doba u Crnom, Egejskom i Jadranskom moru ne toliko radi hrane, koliko radi njene velike ljuske iz koje se u to doba izrađivao razni ukras (privjesci, narukvice, bobice za ogrlice), neobično čest u Podunavlju. Prvi nalaz nakita izrađen iz spondylusa u Dalmaciji (oko 25 kom. narukvica od kojih je veći dio izgubljen) pronađen je u Ražancu kod Nina.¹¹ Engleski arheolog V. G. Childe, znajući za veliki broj takvih narukvica pronađenih u mnogobrojnim lokalitetima u Podunavlju, zaključio je, da su narukvice iz Ražanca uvezene iz tog područja.¹² No u posljednje vrijeme je ova školjka pronađena u nekoliko lokaliteta u Dalmaciji (Grapčeva i Markova spilja na Hvaru, Smilčić kod Zadra, Danilo-Bitinj kod Šibenika, Vela spilja na Korčuli), i to kako obrađen, tako i neobrađen, pa se zbog toga ne može više nikako govoriti o eventualnom podunavskom porijeklu dalmatinskog spondylusa. Naprotiv, sasvim

je sigurno, da su neolitičari u Dalmaciji sakupljali tu školjku i izvozili je u Podunavlje.

U vezi s nalazima ove školjke ukazat ćemo na jednu interesantnu činjenicu. U Grapčevoj i Markovoj spilji na Hvaru i Veľoj spilji na Korčuli pronađen je samo neobrađeni spondylus, dok se obrađeni našao samo u lokalitetima na kopnu. Ne znači li to, da su stanovnici na otocima spondylus sakupljali prvenstveno radi hrane i radi izvoza u unutrašnjost, a ne i radi pravljenja nakita? U prilog te pretpostavke govori nam činjenica, što je neobrađeni spondylus pronađen i u slojevima iz metalnog doba (na pr. u Markovoj spilji), što nam dokazuje, da su te školjke sakupljane i onda kada se više nisu upotrebljavale za pravljenje nakita. Poznato je uostalom, da se ta školjka i u drugim mjestima na Jadranu u to doba sakupljala isključivo radi hrane.¹³

Među školjkama koje susrećemo u prahistorijskim lokalitetima posebnu pažnju zaslužuju *Murex brandaris L.* i *Murex trunculus L.* (volak, ugarac), i to zato, što se iz njih u metalno doba¹⁴ vadila crveno-ljubičasta, purpurna boja, kojom su se bojadisle tkanine.¹⁵ Školjke takvih vrsta pronađene su vrlo često i u velikim množinama. Prof. G. Novak na pr. u svojoj publikaciji iz Grapčeve spilje¹⁶ stavlja ih na prvo mjesto po brojnosti među školjkama. Mnogo je interesantniji nalaz velikih količina takvih školjaka u brončano-dobnim i željeznodobnim grobovima na Paklenim otocima, gdje su neki grobovi bili naprosto nakrcani takvim školjkama.¹⁷

Da li se iz njih zaista vadila boja ili ne, to je pitanje na koje zasada ne možemo sa sigurnošću odgovoriti. No činjenica, da je proces dobivanja te boje bio već dobro poznat mnogim narodima na Mediteranu (Mikenci, Feničani), kao i okolnost, da je upravo *Murex* u velikim količinama pronađen, daje nam pravo na pretpostavku, da su stari Iliri na dalmatinskoj obali znali za taj proces.

Koliko smo zasada u mogućnosti da sudimo o ovoj privrednoj grani, ne čini nam se vjerojatnim, da je sakupljanje školjaka bilo intenzivnije u jednom negoli u drugom periodu prahistorije. To se lijepo može vidjeti u onim lokalitetima u kojima postoji kontinuitet života od neolitika dalje.

Školjkama su se hranili, kako smo mogli vidjeti, kako oni koji su stanovali uz morsku obalu, tako i oni iz unutrašnjosti. No, razumije se, da niti prehrana primoraca i otočana, a pogotovo ne onih iz unutrašnjosti, nije ovisila o ovoj privrednoj grani. Kod ovih posljednjih konzumiranje mesa školjaka nije vjerojatno imalo onu važnost kao što je imalo u priobalskim naseljima. Kod njih se to meso jelo više kao delikatesa, što međutim nije uvijek bio slučaj i u naseljima kraj mora, gdje je sakupljanje školjaka imalo svoje određeno, makar i ne jako važno, mjesto u ekonomskom životu.

Bilješke:

¹ U paleolitiku je sakupljačka djelatnost bila mnogo više razvijena negoli kasnije. Štaviše, u ranim fazama ovog perioda to je bila najvažnija, često i jedina privredna grana, kojom su se ljudi bavili. U Dalmaciji, međutim, nikakvi ostaci iz tog vremena nisu dosada pronađeni.

² V. općenito o tom problemu J. G. D. Clark, *L'Europe préhistorique, les fondements de son économie*, Paris 1955, str. 101.

³ Moramo nažalost i ovom prilikom konstatirati, da nisu svi arheolozi u prošlosti mnogo pazili na materijal ove vrsti, što su ga prilikom iskapanja iznijeli na vidjelo. Često nam se u izvještajima spominju »Školjke«, no koliko je tih školjaka bilo, kakvih vrsta i u kojim slojevima su pronađene, o svemu tome nemamo u takvim izvještajima nikakvih podataka. Kod novijih publikacija ti se nedostaci uglavnom ne pojavljuju.

⁴ Informacije radi spomenut ćemo samo nekoliko takvih lokaliteta: Spilja Rača na Lastovu (A. M. Radmilli, *L'Isola di Lagosta nella preistoria*, No unico in memoria del prof. Fer. Malavolti, Modena, 1955; Markova spilja na Hvaru (G. Novak, Markova spilja na otoku Hvaru, Arheološki radovi i rasprave, I/1959, str. 48 i d.); Jakasova spilja, Žukovica, Vela spilja i dr. u Korčuli (M. Gjiwoje, U podzemnom svijetu otoka Korčule, Naše planine, 1952, br. 9-10, passim, i t. d.

⁵ G. Novak, Prehistorijski Hvar, Grapčeva spilja, Zagreb 1955, str. 269 i d.

⁶ O. c., str. 267.

⁷ Uzmemo li u obzir činjenicu, da je ist. obala Jadrana u toku cc. 4000 godina tonula oko 15-20 m, pa i više, i da su mnogi sadašnji dalmatinski otoci bili sastavni dio kopna, tada je morska obala u to doba bila mnogo udaljenija od tog naselja, nego li što je to danas. Vidi o tome J. Korošec, Neolitička naseobina u Danilu-Bitinju, Zagreb 1958, str. 128.

⁸ J. Korošec, o. c., str. 127.

⁹ Korošec, o. c., str. 39.

¹⁰ Iscrupno o tome v. R. Thurnwald, *L'Économie primitive*, Paris 1937, str. 323 i d.

¹¹ Š. Ljubić, *Viestnik Hrv. arkeološkog društva*, IX/1887, str. 3; *ibid.* X/1888, str. 3-5; F. Bulić, *Bullettino di arch. e storia dalm.*, X/1887, str. 14-16, 29-31.

¹² V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929, str. 71.

¹³ Pojedini primjerci pronađeni su u ilirskoj gradini Nesactium u Istri (A. Puschi, *La necropoli preromana di Nesazio*, *Atti e memorie della Società istriana di arch. e storia patria*, vol. XXI) 1905, str. 14.

¹⁴ Nije poznato, da li je proces dobivanja purpurne boje iz *Murexa* bio poznat već u neolitiku, ali sigurno znamo da su ga poznavali u metalno doba. V. o tome A. Götze u M. Ebert, *Reallexikon des Vorgeschiedte*, s. v. Purpur, gdje je navedena ostala literatura.

¹⁵ G. i A. Negri, *Della porpora dagli antichi*. *Atti dell'Accademia dei Lincei*, Vol. III, Ser. II/1876, str. 394 i d.; za nalaze te školjke u Apuliji u južnoj Italiji v. F. Biancofiore, *Dati ecologici nell'economia della Puglia preistorica* *Rivista di antropologia*, vol. XLIV/1957, str. 108.

¹⁶ G. Novak, Prehistorijski Hvar, str. 267.

¹⁷ G. Novak, Prehistorijske gomile na Paklenim otocima, Arheološki radovi i rasprave, I/1959, str. 240, 241, 243.